

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγές για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiatitis.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομιανή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολάριατος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook.

Μαρία Ζαρέντη

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

mariazarenti@hotmail.com

Περίληψη

Το Facebook, παρ' όλο που μετράει ήδη σχεδόν δύο δεκαετίες λειτουργίας, συνεχίζει ακόμη και σήμερα να διατηρεί τον τίτλο της πιο δημοφιλούς πλατφόρμας στα κοινωνικά μέσα. Οι ενέργειες που εκτελούν οι χρήστες του (π.χ. δημιουργία φίλων, ομάδων κ.ά.) έχουν συνδεθεί τόσο με το κοινωνικό κεφάλαιο και τη συλλογική δράση, όσο και με τη διατήρηση και διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων και περιλαμβάνουν τη δημιουργία/κατασκευή online/διαδικτυακών προσώπων (ή προσωπειών)/avatars/περσόνων, την κατασκευή/δημιουργία μιμιδίων και άλλα. Όμως, ταυτόχρονα, οι προσφερόμενες υπηρεσίες δίνουν τη δυνατότητα να αναπτύσσονται μεταξύ των χρηστών και αρνητικές συμπεριφορές, όπως το γνωστό πλέον τρολάριασμα και, επιπλέον, οι αλγόριθμοι που καθορίζουν τη λειτουργία αυτού του τόσο δημοφιλούς, εύχρηστου και ευχάριστου ιστότοπου τον καθιστούν πρόσφορο εργαλείο χειραγώγησης των χρηστών, ακόμη και εν αγνοία τους. Το τρολάριασμα, βέβαια, δεν είναι ίδιον μόνο του Facebook, αλλά εντοπίζεται και σε άλλες πλατφόρμες. Η βιβλιογραφία και η δικτυογραφία παρουσιάζουν και διερευνούν τις μορφές που αυτό μπορεί να λάβει, καθώς και τις υποκατηγορίες του. Κατά γενική ομολογία, το τρολάριασμα θεωρείται αρνητική συμπεριφορά. Σύμφωνα με κάποιες απόψεις, μάλιστα, τα τρολ και το τρολάριασμα ως έκφραση της συμπεριφοράς τους δεν έχουν τη γενεσιουργό αιτία τους στο Διαδίκτυο, αλλά προϋπήρχαν αυτού. Ορισμένα παραδείγματα που θεωρούνται από τα σύγχρονα διαδικτυακά τρολ ως πρότυπο είναι: ο Σωκράτης (469 π.Χ.-399 π.Χ.) και ο Διογένης ο Σινωπεύς (γύρω στο 400 π.Χ.-323 π.Χ.). Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι η διερεύνηση των στρατηγικών και των μορφών που χρησιμοποιούνται στο τρολάριασμα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, με έμφαση στη δημοφιλή πλατφόρμα του Facebook. Μέσα από την έρευνα εξετάζεται, επίσης, η ενδεχόμενη σχέση του τρολάριατος με τον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό, όπως αυτός διαμορφώνεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο από εκείνον της παραδοσιακής προφορικής ή και της, μετέπειτα, γραπτής μετάδοσής του.

Λέξεις κλειδιά: λαϊκός πολιτισμός, τρολ, τρολάριασμα, Facebook

Abstract

Facebook, even though it has been operating for almost two decades, still continues to hold the title of the most popular social media platform. The actions performed by its users (e.g. making friends, groups, etc.) are related to social capital and collective action, maintaining and shaping social relationships and include the creation/construction of online characters (or facades)/avatars/personas, making/creating memes, and more. But at the same time, the services offered allow the development of negative behaviors among users, such as the well-known trolling and in addition, the algorithms that determine the operation of this popular, easy to use and enjoyable site, make it a convenient tool for manipulating unaware users. Trolling is not just peculiar to Facebook, but can be found on other platforms as well. Bibliography and the network present and explore the forms it can get, as well as its subcategories. In general, trolling is considered a negative behavior. In fact, according to some, trolls and trolling pre-existed the internet. Some examples that are considered as models by contemporary internet trolls are: Socrates, (469 BC-399 BC), and

Diogenes the Sinopean, (around 400 BC-323 BC). The purpose of this research is to investigate the strategies and forms used in trolling social media, with emphasis on the popular Facebook platform. The research will also examine the possible relationship of trolling with modern popular culture, as it is shaped in a completely different way from that of the traditional oral or, later, its written transmission.

Keywords: Facebook, folklore, trolling, trolls

Λαϊκός πολιτισμός και Διαδίκτυο

Ο λαϊκός πολιτισμός είναι στην ουσία ένας συνδυασμός κληρονομηθέντων από τις παλαιότερες γενεές στοιχείων και νέων στοιχείων που προκύπτουν από τις ανάγκες κάθε πληθυσμού/λαού/κοινωνικής ομάδας στην εκάστοτε χρονική στιγμή. Συνεπώς, η σύγχρονη γενιά των λαογράφων καλείται στις μέρες μας να διερευνήσει θέματα που δεν αποτελούν μόνο αντικείμενο ιστορικού ή μουσειακού χαρακτήρα, αλλά, επιπρόσθετα, «τη σύγχρονη δημιουργία του λαϊκού πολιτισμού μέσα από μια ζώσα παράδοση» (Κατσαδώρας, 2013, σ. 100). Επομένως, θεωρείται απαραίτητη η διερεύνηση της σχέσης του Διαδικτύου με τον λαϊκό πολιτισμό, η οποία προσδιορίζει και το αντικείμενο της Ψηφιακής Λαογραφίας.

Για τους σύγχρονους ερευνητές, το Διαδίκτυο και η ηλεκτρονική επικοινωνία ευρύτερα επιβάλλεται να προσεγγίζεται όχι μόνον ως επαναστατική τεχνολογία ούτε απλώς ως κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο (Φουλίδη, 2015, σ. 8), εφόσον πρόκειται για σημαντική περιοχή της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης (Pesce, 1999, όπ. αναφ. στο Φουλίδη, 2015, σ. 8) με κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις (Raymond, 2000, 2001, όπ. αναφ. στο Φουλίδη, 2015, σ. 8). Μάλιστα, το Διαδίκτυο αποτελεί έναν από τους κύριους εκφραστές της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, καθώς καθιστά προσβάσιμα όλα τα πολιτισμικά προϊόντα που παράγονται από μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες και επιτρέπει την αλληλεπίδραση των πολιτισμικών αυτών προϊόντων με αντίστοιχα άλλων ομάδων (Κατσαδώρας, 2013, σσ. 99-122).

Τα τρολ (trolls) στη λαογραφία, την παράδοση, τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο

«Τρολ» στη λαογραφία και την παράδοση είναι τα άσχημα ανθρωπόμορφα πλάσματα των σκανδιναβικών ιστοριών. Σύμφωνα με το Αγγλικό Λεξικό της Οξφόρδης, «Μερικά τρολ είναι πολύ μεγάλα και εχθρικά πλάσματα, άλλα είναι μικρά και φιλικά, το κοινό τους στοιχείο είναι ότι θέλουν να ξεγελάσουν τους ανθρώπους» (https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/troll_1?q=troll). Δεν απαντώνται στην ελληνική λαϊκή αφηγηματική παράδοση, αλλά έχουν πλέον καταστεί γνωστά λόγω δημοφιλών έργων της λογοτεχνίας και του κινηματογράφου.

Η λέξη «τρολ», ως ουσιαστικό, προέρχεται από τη σκανδιναβική μυθολογία και λαϊκή παράδοση και περιγράφει ένα υπερφυσικό πλάσμα που κατοικεί στα απομονωμένα βράχια, στα βουνά ή στις σπηλιές, ζει σε μικρές οικογένειες και σπάνια βοηθάει τους ανθρώπους (Krappitz, 2012, σ. 22).

Τα τρολ απεικονίζονται συχνά σπλισμένα με ασπίδες ή ρόπαλα που συμβολίζουν την επιθετικότητα και την απροσδιόριστη βία τους, αλλά δεν είναι αήττητα, εφόσον διαθέτουν περιορισμένη νοημοσύνη που επιτρέπει σε κάποιον πονηρό ήρωα να τα ξεγελάσει εύκολα. Επιπλέον, θεωρούνται πλάσματα μόνο της νύχτας, τα οποία μετατρέπονται σε πέτρα όταν τα δει το φως του ήλιου (Bann, 2014, σσ. 544-549).

Όσον αφορά την απεικόνισή τους στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο, ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής λογοτεχνικά έργα: το μυθιστόρημα *Changeling* (2008) της Δανής συγγραφέως Charlotte Weitze, το μυθιστόρημα *Not Before Sundown* (2003) της Φινλανδής συγγραφέως Johanna

Sinisalo, το μυθιστόρημα *Border* (2018) του Σουηδού συγγραφέα John Ajvide Lindqvist, το *Troll Hunter* (2010) του Νορβηγού σκηνοθέτη και σεναριογράφου André Øvredal, τα μυθιστορήματα *The Hobbit*, (1937) και *Lord of the Rings* (1954-1955) του Άγγλου συγγραφέα J. R. R. Tolkien και το *Harry Potter* της Αγγλίδας συγγραφέως J.K. Rowling (1997-2007) (Bann, 2014, σσ. 2-9), από τα οποία τα *Border*, *Troll Hunter*, *The Hobbit* και *Harry Potter* έχουν διασκευαστεί και κινηματογραφικά.

Τα «τρολ» (trolls) της αρχαιότητας

Σύμφωνα με κάποιες απόψεις, τα τρολ (trolls) και το τρολάρισμα (trolling) δεν έχουν τη γενεσιουργό αιτία τους στο Διαδίκτυο, αλλά προϋπήρχαν αυτού. Ορισμένα παραδείγματα, που θεωρούνται από τα σύγχρονα διαδικτυακά τρολ ως πρότυπο και τα οποία στη σύγχρονη εποχή θα χαρακτηρίζονταν ως τρολ, είναι: ο Σωκράτης (469 π.Χ-399 π.Χ) λόγω των μεθόδων του, όπως η ειρωνεία και η μαιευτική μέθοδος που χρησιμοποιούσε στην αναζήτηση της αλήθειας και ο Διογένης ο Σινωπεύς (γύρω στο 400 π.Χ-323 π.Χ) λόγω του τρόπου ζωής του ο οποίος προσομοιάζει με την κουλτούρα των σημερινών τρολ (Krappitz, 2012, σσ. 24-26).

Ο Σωκράτης, προπάτορας της μοντέρνας φιλοσοφίας, χρησιμοποιούσε τη μαιευτική μέθοδο, ώστε να οδηγήσει τους συνομιλητές του στη σοφία. Πρωταρχικός του στόχος ήταν να παροτρύνει τους συνομιλητές του να σκεφτούν όσα γνώριζαν, να τα αμφισβητήσουν, ακόμα και να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους. Ο Σωκράτης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τρολ της «προδιαδικτυακής» εποχής, λόγω του ότι δεν γνωρίζουμε αν όντως προσπαθούσε να αποδεικνύει τα λάθη των συνομιλητών του ή αν η μέθοδος που χρησιμοποιούσε εμπειριέχε σε κάποιο βαθμό και την ευχαρίστηση για προσωπική διασκέδαση. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως η αρχαιοελληνική αγορά ήταν το μέρος όπου ο λαός συγκεντρωνόταν και συζητούσε, παρομοίως σήμερα το Διαδίκτυο αποτελεί χώρο όπου συγκεντρώνεται πλήθος ανθρώπων που συζητούν και ανταλλάσσουν απόψεις (Krappitz, 2012, σσ. 24-26).

Ο Κυνικός φιλόσοφος Διογένης ο Σινωπεύς ήταν υπέρμαχος της σχολής των Κυνικών, οι οποίοι ασκούσαν κριτική στις αξίες και στους σκοπούς της κοινωνίας και της θρησκείας. Οι Κυνικοί φιλόσοφοι¹ υιοθετούσαν έναν εκκεντρικό τρόπο ζωής, με σκοπό την κατάκτηση της ευτυχίας και της εσωτερικής ελευθερίας. Ο μόνος τρόπος για να κατακτηθούν τα παραπάνω αγαθά ήταν η λιτότητα και ο σωματικός και πνευματικός ασκητισμός (Krappitz, 2012, σσ. 24-26). Ο Διογένης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τρολ, διότι ο εκκεντρικός τρόπος ζωής του συνάδει, θα λέγαμε, με την κουλτούρα των σημερινών τρολ. Συγκεκριμένα, ζούσε στην Αθήνα μέσα σε ένα πιθάρι, εικάζεται ότι δεν φορούσε ρούχα, τριγυρούσε την ημέρα στην αγορά κρατώντας ένα φανάρι και λέγοντας ότι ψάχνει έναν τίμιο άνθρωπο, έτρωγε στην αγορά (κάτι το οποίο απαγορευόταν εκείνη την εποχή) και έκανε προκλητικές χειρονομίες θέλοντας να προκαλέσει τα καθιερωμένα ήθη και τις αξίες.

Τα τρολ και το τρολάρισμα από τον μύθο στο Διαδίκτυο

Περνώντας από τον μύθο στο Διαδίκτυο, παρατηρούμε ότι η ασχήμια των τρολ δεν σχετίζεται πια με την εξωτερική εμφάνιση, αλλά με την κακόβουλη διαδικτυακή συμπεριφορά. Το τρολάρισμα αρχικά ξεκίνησε ως μια καλοπροαίρετη πράξη με σκοπό το πείραγμα, το χιούμορ και τη σάτιρα. Σήμερα, το

¹ Οι κυνικοί φιλόσοφοι ήταν πνευματικοί απόγονοι του Σωκράτη. Η σχολή τους ιδρύθηκε από τον Αντισθένη. Όντας αντισυμβατικοί, ταξίδευαν και περιπλανιόντουσαν στους δρόμους των πόλεων ντυμένοι φτωχικά, ζούσαν σε πιθάκια ή βράχους και ήταν προκλητικοί τόσο στον λόγο όσο και στα έργα τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του μεγάλου αρχαίου φιλόσοφου Διογένη, κύριου εκπροσώπου των κυνικών φιλοσόφων, ο οποίος κυκλοφορούσε στους δρόμους της Αθήνας κρατώντας φανάρι και έχοντας συντροφιά έναν σκύλο, αναζητώντας τον άνθρωπο, όπως έλεγε, υπονοώντας την ποιοτική έννοια της λέξης. Οι τρεις μεγάλοι κυνικοί φιλόσοφοι είναι ο Αντισθένης, ο Διογένης και ο Μένιππος. (Βλ. ενδεικτικά: Παπαδοπούλου, 2017, σ. 4· Lang, 2017, σ. 188).

τρολάρισμα αποτελεί διαδικτυακό είδος επιθετικής συμπεριφοράς με τραυματικές -ακόμα και καταστροφικές- συνέπειες για τα θύματά του.

Όσον αφορά τους όρους «troll» και «trolling», έχουν αβέβαιη προέλευση και δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια πότε χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά. Μια άποψη που συναντάμε σε σχετικά επιστημονικά άρθρα, υποστηρίζει ότι η χρήση του όρου τρολάρισμα για τη διαδικτυακή αυτή πρακτική προέρχεται από την τεχνική ψαρέματος κατά την οποία μια πετονιά με δόλωμα τοποθετείται στο νερό και σύρεται αργά πίσω από μια βάρκα (συρτή²), δελεάζοντας τα ψάρια να τσιμπήσουν το δόλωμα (Herring et al., 2002, σσ. 371-384). Σήμερα, με τον όρο τρολάρισμα εννοούμε την τεχνική αυτή του ψαρέματος, διότι αντίστοιχα τα διαδικτυακά τρολ (είτε μεμονωμένα είτε συγκροτημένα σε διαδικτυακές ομάδες) δελεάζουν τα «θύματά» τους με ένα κείμενο-δόλωμα, με σκοπό να προκαλέσουν την αντίδραση ενός χρήστη ή των μελών μιας διαδικτυακής κοινότητας, δηλαδή να «ψαρέψουν» όποιον «τσιμπήσει» (Cambria et al., 2010, σ. 2).

Το τρολάρισμα απαντάται σε διάφορες χώρες και τα χαρακτηριστικά του ποικίλουν. Σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει, αναφέρονται οι εξής χώρες: η Ελλάδα (Mylonas & Kompatsiaris, 2019), το Ηνωμένο Βασίλειο (Akhtar & Morrison, 2019· Bishop, 2013), η Βουλγαρία, η Ρωσία (Gabdulhakov, 2020· Zelenkauskaite & Niezgodna, 2017), το Ισραήλ (Gal, 2018· Shachaf & Hara, 2010), η Ιταλία (Ferrari, 2018), η Νέα Ζηλανδία (McCosker, 2014) και οι ΗΠΑ (Phillips, 2015· Flores-Saviaga et al., 2018) και οι περιοχές όπως: η Ανατολική Ευρώπη (Mihaylov & Nakov, 2016) και η Ασία και συγκεκριμένα οι χώρες Ταϊλάνδη, Φιλιππίνες (Sombatpoonsiri, 2018) και η Κίνα (de Seta, 2013· Sun & Fichman, 2018· Yang et al., 2017).

Facebook

Η πλατφόρμα του Facebook δημιουργήθηκε το 2004. Αρχικός σκοπός του Facebook ήταν να επιτρέψει στους φοιτητές μιας πανεπιστημιακής κοινότητας να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν κοινωνικούς δεσμούς μεταξύ τους (Ellison et al., 2007, σσ. 1143-1168). Η πλειονότητα αυτών των φοιτητών που έγιναν «φίλοι» στο Facebook ήταν άτομα γνωστά μεταξύ τους στον πραγματικό κόσμο.

Το Facebook, παρ' όλο που μετράει ήδη σχεδόν δυο δεκαετίες λειτουργίας, συνεχίζει και σήμερα (2021) να διατηρεί τον τίτλο της πιο δημοφιλούς πλατφόρμας στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (Davis, 2008) με 2,85 δισεκατομμύρια ενεργούς χρήστες μηνιαίως σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι λειτουργίες του Facebook σχετίζονται με τα εξής: δημιουργία online προφίλ των χρηστών, δημοσιοποίηση πληροφοριών στο προσωπικό προφίλ του χρήστη, δυνατότητα αναζήτησης των προφίλ άλλων χρηστών με σκοπό τη σύνδεση με άλλους διαδικτυακούς «φίλους», δημοσίευση σχολίων και συμμετοχή σε εικονικές ομάδες βασισμένες σε κοινά ενδιαφέροντα των χρηστών (Ellison et al., 2007, σσ. 1143-1168).

Οι δυνατότητες που έχουν οι συνδεδεμένοι χρήστες του είναι: α) Συμμετοχή στο κοινωνικό κεφάλαιο και στη συλλογική δράση (Adler & Kwon, 2002, σσ. 17-40). β) Δυνατότητα διαμόρφωσης και διατήρησης κοινωνικών σχέσεων (Karppi, 2013, σσ. 278-297). γ) Δημιουργία/κατασκευή online/διαδικτυακών προσώπων (ή προσωπειών) /avatars/περσόνων, κατασκευή/δημιουργία μιμιδίων, κ.ά. (Κατσαδώρας, Φυντριλή & Στυλιανού, 2016, σσ. 21, 477). Οι χρήστες έχουν επίσης συχνά την τάση να εκδηλώνουν αρνητική συμπεριφορά, όπως χειραγώγηση άλλων χρηστών, ακόμη και εν αγνοία τους (π.χ. μέσω διαφημίσεων) (Gillespie, 2011, όπ. αναφ. στο Karppi, 2013, σ. 287) και μέσω του τρολάρισματος (Phillips, 2011).

². Η συρτή είναι μέθοδος αλιείας ψαριών που ζουν σχετικά κοντά στις ακτές και κοντά στην επιφάνεια της θάλασσας. Στη συγκεκριμένη μέθοδο αλιείας χρησιμοποιείται πετονιά στην οποία έχουν προσαρμοστεί αγκίστρια. Το εργαλείο σύρεται πίσω από τη (βλ. ενδεικτικά: Παππάς, 1999, σ. 28).

Μορφές τρολαρίσματος

Σύμφωνα με βιβλιογραφική και δικτυογραφική μελέτη σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, οι μορφές του τρολαρίσματος ενδεικτικά είναι οι εξής: α) Facebook trolling (Phillips, 2011· Craker & March 2016· Karppi, 2013), β) RIP trolling (Phillips, 2011), γ) Flaming trolling (Golf-Papez & Veer, 2017· de Seta, 2013· Hardaker, 2010· Milner, 2013· McCosker, 2014a· Shepherd et al., 2015· Puig Abril, 2017· Jane, 2015), δ) Spam trolling (Hardaker, 2010), ε) Gender trolling (Mantilla, 2013), ζ) Wikipedia trolling (Shachaf & Hara, 2010), η) Κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα (Sanfilippo et al., 2017a), θ) Trolling Magnitude (Bishop, 2013, σσ. 28-48), ι) Kudos trolling (Bishop, 2013), ια) doppelgänger trolling (Karppi, 2013, σ. 281), ιβ) Meme trolling (Leaver, 2013).

Facebook trolling

Το Facebook κατατάσσεται σε υψηλά επίπεδα τρολαρίσματος, διαφόρων μορφών, εξαιτίας της δημοφιλίας του (Jussinoja, 2018, σσ. 6-98). Συγκεκριμένα, όλες οι μορφές που αναφέρονται στο άρθρο παρατηρούνται στην πλατφόρμα του Facebook. Το τρολάρισμα, βέβαια, δεν είναι ίδιον μόνο του Facebook, αλλά παρατηρείται και σε άλλες πλατφόρμες, όπως το Twitter (Bishop, 2013, σσ. 28-48). Αποτελέσματα ερευνών, που πραγματοποιήθηκαν σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, έδειξαν ότι τα τρολ (trolls) που «φιλοξενούνται» στο Twitter και το Facebook είναι πιο επιβλαβή σε σχέση με εκείνα άλλων πλατφορμών, υποδηλώνοντας ότι το Twitter και το Facebook δεν διαθέτουν ισχυρούς σχεδιαστικούς ελέγχους για την αποτροπή καταστροφικού τρολαρίσματος (Jussinoja, 2018, σσ. 77-78).

- *RIP trolling (τρολάρισμα σε εκλιπόντες)*. Το RIP trolling είναι τόσο διαδεδομένο, που σύμφωνα με τη Philips (2015, σσ. 112, 114, 123), τα τρολ (trolls) του Facebook θα μπορούσαν να χωριστούν σε κατηγορίες. Συγκεκριμένα, στα RIP trolls τα οποία τρολάρουν τις σελίδες μνήμης εκλιπόντων χρηστών του Facebook, στα τρολ που στοχεύουν αποκλειστικά στους φίλους και στις οικογένειες ενός συγκεκριμένου θύματος και σε ορισμένα τρολ που περιορίζουν την εστίασή τους στους τουρίστες πένθους (mourning tourists), όπως τα ίδια τους αποκαλούν, ανθρώπους δηλαδή που σχολιάζουν τις σελίδες των νεκρών, θρηνώντας μαζί με άλλους χρήστες (Phillips, 2011).
- *Flaming Trolling (κακόβουλο τρολάρισμα)-Trolling (τρολάρισμα)*. Το κακόβουλο και επιθετικό τρολάρισμα (flaming trolling) συχνά συγχέεται με το απλό τρολάρισμα (trolling). Παρ' όλο που το «flaming» ως όρος κατά πάσα πιθανότητα προηγήθηκε χρονικά του τρολαρίσματος (trolling) και μάλιστα έχει αναφερθεί ότι αποτελεί κατά κάποιον τρόπο πρόγονό του (Milner, 2013, σ. 103), οι διαδικτυακές συμπεριφορές που ονομάζονται «trolling» στην πλειονότητα των μελετών ονομάζονται αντίστοιχα και «flaming» (Jane, 2015, σσ. 65-87). Αρκετές μελέτες, διαχωρίζουν το «flaming» από το «trolling», παρ' όλο που οι δραστηριότητές τους εμφανίζουν κοινές πρακτικές (Hardaker, 2013, σσ. 58-86). Το «flaming», σε αντίθεση με το «trolling», έχει χαρακτηριστεί ως μήνυμα που κυρίως επιδιώκει να προσβάλει (Bishop, 2012, σσ. 207-216), να προκαλέσει ή να επιπλήξει (Herring et al., 2002, σσ. 371-384) και εκδηλώνει εχθρότητα με τη χρήση προσβλητικής γλώσσας (Moor & Heuvelman, 2010, σσ. 1536-1546· McCosker, 2014, σσ. 201-217). Ωστόσο, και τα δύο παρουσιάζουν ως κοινό χαρακτηριστικό την επιθετικότητα και την ενδεχόμενη χειραγώγηση (Hardaker, 2013, σσ. 58-86).
- *Spam Trolling (τρολάρισμα μέσω ψευδών σχολίων)*. Το τρολάρισμα μέσω ψευδών σχολίων (spam trolling) είναι η ανάρτηση επιπρόσθετων links από τα τρολ σε ήδη ενοχλητικές, μακρόσυρτες και πιθανόν βαρετές αναρτήσεις (www.urbandictionary.com). Για λόγους σαφήνειας, η συγκεκριμένη ενέργεια ονομάστηκε «spam trolling» και σχετίζεται με το «spam», αλλά συγχρόνως διαφέρει από αυτό (Jensen, 2018). Τόσο το «spam», δηλαδή τα ανεπιθύμητα και ψευδή μηνύματα, όσο και το «spam trolling», δηλαδή τα ανεπιθύμητα και ψευδή μηνύματα τρολαρίσματος, είναι απρόσωπα και εκτός της αναρτημένης θεματολογίας (Hardaker, 2010). Ωστόσο, ενώ τα ανεπιθύμητα μηνύματα «spam» συνήθως αποσκοπούν στο εμπορικό κέρδος και

δεν έχουν στόχο να ενοχλήσουν τους παραλήπτες, το «spam trolling» αποσκοπεί στην πρόκληση αντιδράσεων (Synnott, 2017).

- *Gender Trolling (έμφυλο τρολάρισμα)*. Το έμφυλο τρολάρισμα (gender trolling), ως όρος και ως κατηγορία τρολαρίσματος (Mantilla, 2013), στρέφεται εναντίον γυναικών που έχουν διαδικτυακή παρουσία, χαρακτηρίζεται από συντονισμένες, συχνά έντονες έως και απειλητικές επιθέσεις τρολ, προσβλητικές ως προς το φύλο. Η Mantilla υποστηρίζει ότι η επίθεση αυτή προς το γυναικείο φύλο προκύπτει από τον ίδιο μισογυνισμό που τροφοδοτεί τις μορφές παρενόχλησης του δρόμου, τη σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας και τον γενετικό βιασμό. Υποστηρίζει σθεναρά αυτόν τον ισχυρισμό με την αναφορά σε ομοιότητες μεταξύ ιστορικών και σύγχρονων παραδειγμάτων μισογυνισμού, όπως την επισήμανση ότι η διαδικτυακή προσβολή παραμένει σε μεγάλο βαθμό αόρατη και επηρεάζει αρνητικά τη ζωή των γυναικών, όπως και η αντίστοιχη παρενόχληση εκτός Διαδικτύου. Ως εκ τούτου, διαιωνίζεται μια μακρόχρονη ιστορία βίας κατά των γυναικών, με την προσαρμογή του μισογυνισμού σε νέα περιβάλλοντα και νέες τεχνολογίες (Megarry, 2014, σσ. 46-55). Η Mantilla ισχυρίζεται ακόμη, ότι η ονομασία και ο ορισμός αυτής της μορφής του σύγχρονου μισογυνισμού μπορεί να αποτελέσει σημαντικό έναυσμα ώστε να επέλθουν αλλαγές στις πολιτικές, στη νομοθεσία και στις πολιτισμικές συμπεριφορές ως προς τη μεταχείριση των γυναικών σε διαδικτυακά περιβάλλοντα (Rubin, 2016, σσ. 266-267).
- *Wikipedia Trolling (τρολάρισμα στη Wikipedia)*. Η Wikipedia, που συνιστά μια φιλόδοξη προσπάθεια δημιουργίας μιας διαδικτυακής εγκυκλοπαίδειας (Herring et al., 2002, σσ. 371-384), προσελκύει «βάνδαλους» (Nicol, 2012, σσ. 127-135), δηλαδή τρολ, τα οποία παραποιούν το αναρτημένο στη Wikipedia περιεχόμενο (Shachaf & Hara, 2010, σσ. 357-370). Οι Shachaf και Hara (2010, σσ. 357-370), κατά την έρευνά τους για τα τρολ στη Wikipedia, όρισαν το τρολάρισμα ως μια επαναλαμβανόμενη, σκόπιμη και βλαβερή ενέργεια, κατά την οποία τα τρολ εργάζονται μόνα τους έχοντας αποκρύψει τις πραγματικές τους ταυτότητες και προθέσεις και παραβιάζουν τις πολιτικές της σελίδας που σκοπεύουν να καταστρέψουν.
- *Κοινωνικό-Πολιτικό τρολάρισμα*. Αρκετά διαδεδομένες είναι και οι μελέτες για τα τρολ τα οποία ασκούν κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα (Fuller, Wilson & McCrea, 2013, σσ. 1-15). Το κοινωνικό και πολιτικό τρολάρισμα διενεργείται με τη χρήση και του «spam trolling» με σκοπό και τη χειραγώγηση (Jensen, 2018, σσ. 115-124· Hardaker, 2010, σ. 233). Οι τακτικές που χρησιμοποιούν τα τρολ της συγκεκριμένης κατηγορίας ποικίλλουν (Suhay, 2013, σσ. 321-326). Ειδικά τα τρολ που διαθέτουν κοινωνικό κίνητρο ασχολούνται με κοινωνικές διαμεσολαβήσεις σχετικά με την ισότητα ή τα κοινοτικά όρια (Downing, 2009, σσ. 293-320) ή επιζητούν την αυτοεκτίμηση (Downing, 2009, σσ. 293-320· Krappitz, 2012, σσ. 5-61). Γι' αυτά τα τρολ γίνονται θετικές (Fuller, Wilson & McCrea, 2013, σσ. 1-15) και αρνητικές (Phillips, 2015, σσ. 18-20· Whitty, 2005, σσ. 57-67) αναφορές, ανάλογα με την αντίληψη για τη νομιμότητα και την ορθότητα των στόχων τους (Kirman, Lineham & Lawson, 2012, σσ. 121-130).
- *Trolling Magnitude*. Σύμφωνα με τον Bishop (2013, σσ. 28-48), το τρολάρισμα έχει τέσσερα επίπεδα: Το πρώτο επίπεδο είναι το Trolling Magnitude 1 που αναφέρεται στο διαδικτυακό πείραγμα, τρολάρισμα που εκτελείται στιγμιαία και παρατηρείται σύντομα το αίσθημα της μετάνοιας. Το δεύτερο επίπεδο είναι το Trolling Magnitude 2, το οποίο σχετίζεται με την τακτική και τη δολοπλοκία στο Διαδίκτυο. Το τρίτο επίπεδο είναι το Trolling Magnitude 3, το οποίο αφορά τη στρατηγική γύρω από τον διαδικτυακό εκφοβισμό «Cyber bullying». Το τέταρτο επίπεδο είναι το Trolling Magnitude 4, το οποίο αναφέρεται στη διαδικτυακή κυριαρχία με τη στοχοποίηση ενός ή περισσότερων ατόμων.
- *Kudos Trolling (καλοπροαίρετο τρολάρισμα)*. Το πιο θετικό είδος τρολαρίσματος ονομάζεται «kudos trolling». Πρόκειται για την παραδοσιακή προσέγγιση της «παλιάς σχολής» τρολαρίσματος, η οποία είναι «διασκεδαστική». Η ετικέτα «διασκέδαση» υποδηλώνει ότι το τρολάρισμα δεν είναι απαραίτητως μια εκδικητική πνευματική δράση που αποσκοπεί στο να προκαλέσει βλάβη. Η κατηγορία αυτή παρουσιάζεται ως «αποδεκτό τρολάρισμα» (Bishop, 2012, σσ. 160-176). Το αποδεκτό τρολάρισμα παρουσιάζεται επίσης ως δραστηριότητα την οποία

εγκρίνει η ομάδα μιας κοινότητας, δεδομένου ότι οι αναρτώμενες δημοσιεύσεις τρολάρουν για καλό σκοπό, δηλαδή για να εκθέσουν τα γνήσια τρολ³ και έτσι να αποθαρρύνουν περαιτέρω άσχημες συμπεριφορές στην ομάδα. Το παραπάνω είδος τρολαρίσματος έρχεται σε αντίθεση τόσο με την τρέχουσα κατάσταση της τεχνικής του τρολαρίσματος όσο και με τη (σιωπηρή) δημόσια έννοια του τρολαρίσματος ως αρνητικής πρακτικής η οποία ασχολείται αποκλειστικά με τη διατάραξη των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (Coles & West, 2016, σσ. 233-244).

- *Doppelgänger και Meme Trolling.* Ένας πιο «παιγνιώδης» τρόπος τρολαρίσματος εμφανίζεται στις περιπτώσεις του τρολαρίσματος με σωσίες (doppelgänger trolling) και του τρολαρίσματος μιμιδίων (meme trolling).
 - α) *Doppelgänger trolling (τρολάρισμα με σωσίες).* Στην περίπτωση του Doppelgänger trolling, τα τρολ αναζητούν άτομα με το ίδιο όνομα στο Facebook, στη συνέχεια αναπαράγουν την εικόνα του προφίλ τους και στέλνουν ένα αίτημα φιλίας στο πρόσωπο του οποίου μιμούνται την εικόνα. Η αναπαραγωγή της εικόνας του προφίλ γίνεται προκειμένου το τρολ να μιμηθεί τον στόχο του τρολαρίσματος. Δηλαδή, η διαδικασία του συγκεκριμένου τρολαρίσματος ξεκινά με τη μίμηση της εικόνας του προφίλ του πραγματικού χρήστη και στη συνέχεια ακολουθεί η παρενόχλησή του με αιτήματα φιλίας. Αυτή η αλλοίωση ταυτότητας στους όρους χρήσης του Facebook περιγράφεται ως άμεση παραβίαση των όρων υπηρεσίας του (Karppi, 2013, σ. 281).
 - β) *Meme Trolling (τρολάρισμα μιμιδίων).* Το τρολάρισμα μιμιδίων (meme trolling) είναι το είδος τρολαρίσματος που διενεργείται στον χώρο του Διαδικτύου με τη χρήση μιμιδίων ή αλλιώς memes. Η μεταφορά του όρου μιμίδια (memes) και στο Διαδίκτυο (Internet meme) (Wiggins et al., 2014) είχε ως αποτέλεσμα στο συγκεκριμένο περιβάλλον λέξεις, φράσεις, εικόνες, ιδέες, μελωδίες, ανέκδοτα, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την έντονα καυστική σάτιρα, μπορούν να εκληφθούν ως μιμίδια (memes) (Dennett, 1990, σσ. 361-370). Αυτά τροποποιούνται και μεταδίδονται εκ νέου μέσω του προφορικού και γραπτού λόγου αλλά και με τη συνεισφορά της μουσικής (Rickrolling⁴) και γενικότερα των τεχνών και διαδίδονται από χρήστη σε χρήστη (Κατσαδώρος, 2013, σ. 107). Η δύναμή τους κρύβεται στη χρήση της εικόνας που στη σύγχρονη εποχή τείνει να υπερισχύει έναντι του κειμένου ή του λόγου. Κομβικό χαρακτηριστικό του είδους είναι η μίμηση και η αναπαραγωγή, καθώς και το ότι αποτελεί μια άτυπη μορφή επικοινωνίας (Νουνανάκη & Κατσαδώρος, 2019, σ. 10). Συνεπώς, μέσα από την κατασκευή μιμιδίων δίνεται η δυνατότητα ενός καλοπροαίρετου τρολαρίσματος που ως σκοπό έχει το χιούμορ, τη σάτιρα και τη στηλίτευση της καθημερινότητας (Wiggins et al., 2014, σσ. 1-21).

Στρατηγικές τρολαρίσματος

Τα τρολ μπορούν να χρησιμοποιήσουν πολλαπλές στρατηγικές και υπάρχουν στη βιβλιογραφία παραδείγματα διαφορετικών σχεδίων δράσης του τρολαρίσματος (Bishop, 2012, σσ. 207-216).

Η Hardaker (2013, σσ. 58-86) εντόπισε έξι στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα τρολ, αλλά αναγνώρισε επίσης ότι ο κατάλογος δεν εξαντλείται σε αυτές και ότι οι στρατηγικές ενδέχεται να μην

³. Τα γνήσια τρολ, δηλαδή χρήστες που κατ' εξακολούθηση τρολάρουν, συχνά προσποιούνται ότι είναι μέλη μιας κοινότητας ή μιας ομάδας, ενώ σκοπό τους έχουν την διατάραξη αυτών των κοινοτήτων, των ομάδων ή των χρηστών τους, μέσα από τις αναρτήσεις τους. Τα μη γνήσια τρολ είναι απλοί χρήστες του Διαδικτύου που περιστασιακά είτε στα πλαίσια της ομάδας ή της κοινότητας στην οποία ανήκουν είτε μεμονωμένα προχωρούν σε ενέργειες τρολαρίσματος που συχνά είναι καλοπροαίρετες.

⁴. Η «γέννηση» του rickrolling ξεκίνησε όταν ένας φίλος έστειλε έναν σύνδεσμο (Link) που οδηγούσε φαινομενικά σε ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Όταν όμως «κλίκαρας» τον σύνδεσμο, σε οδηγούσε στο τρέιλερ του μουσικού βίντεο του Rick Astley «Never Gonna Give You Up», τραγούδι που έγινε επιτυχία το 1987. Ακολούθησαν και άλλες παραλλαγές όπως το Trololo (η εκδοχή του Eduard Khill στο τραγούδι «I Am Glad Cause I'm Finally Returning Home»), το Barackroll, το duckroll από το 4chan και άλλα. (Βλ. ενδεικτικά: Krappitz, 2012, σ. 14).

είναι ακριβείς, επειδή εντοπίστηκαν από χρήστες του Διαδικτύου. Οι έξι στρατηγικές είναι: η απόσπαση, η υποκρισία, η αντιπάθεια, ο κίνδυνος, το σοκ και η επιθετικότητα.

Άλλες μελέτες έχουν εντοπίσει περισσότερες στρατηγικές. Ορισμένες από αυτές περιλαμβάνουν την επιτυχημένη και συγκεκαλυμμένη εξαπάτηση που περιγράφεται ως εξής: τα τρολ μπορούν να εισχωρήσουν σε μια διαδικτυακή κοινότητα προσποιούμενα ότι είναι κάποιος άλλος και να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά προς τους χρήστες (Coles & West, 2016, σσ. 233-244).

Ακόμη, η στρατηγική της ανησυχίας στο τρολάρισμα, σύμφωνα με τον Shaw (2013, σσ. 93-106), είναι μια στρατηγική που καλύπτει τις προσπάθειες τρολάριατος μέσω του πλαστού ενδιαφέροντος για τους άλλους.

Η Phillips (2011) έγραψε για τη στρατηγική της επίθεσης καμικάζι στο Facebook, ότι τα τρολ δημιουργούν ένα προφίλ για μια γρήγορη επίθεση, προτού διαγραφεί αυτό το προφίλ από το Facebook.

Τέλος, «η τέχνη της διαμάχης» του Arthur Schopenhauer, θεωρείται από αρκετά τρολ ως πρότυπο σύγχρονου τρολάριατος. Η συγκεκριμένη τεχνική χαρακτηρίζει επαρκώς τη μέθοδο τρολάριατος που χρησιμοποιούν πολλά τρολ (Philips, 2015, σσ. 158-162), με γνώμονα το εξής: δεδομένου ότι ένας οργισμένος αντίπαλος είναι συχνά αδύναμος και, ως εκ τούτου, ασήμαντος αντίπαλος (Philips, 2015), τα τρολ επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν προς όφελός τους τη συγκεκριμένη συνθήκη. Ο Schopenhauer, επιδεικνύοντας συμπεριφορά που προσομοιάζει σε τρολ, παροτρύνει τους αναγνώστες του να προκαλέσουν οποιαδήποτε αντίδραση του αντιπάλου, αφού ο θυμός σχεδόν πάντα δείχνει ανασφάλεια και, επομένως, οδηγεί σε αδυναμία επίλυσης προβλημάτων μέσω του διαλόγου (Philips, 2015, σσ. 158-162).

Όπως γίνεται φανερό, οι στρατηγικές τρολάριατος μπορεί να είναι εξαιρετικά διαφορετικές και να ποικίλλουν ανάλογα με το πλαίσιο, την τακτική, τα κίνητρα και τις επιπτώσεις. Δεδομένου, μάλιστα, ότι δεν είναι όλα τα τρολάριατα αποδεκτά ή αποκλίνοντα από την ορθή συμπεριφορά, η διαχείρισή τους απαιτεί στρατηγικές που να λαμβάνουν υπόψη το εκάστοτε πλαίσιο (Bishop, 2012, σσ. 207-216).

Σύμφωνα με τους Herring et al. (2002, σσ. 371-384), τα τρολ αναπτύσσουν μια στρατηγική κατά την οποία αρχικά εμφανίζονται ειλικρινή στους χρήστες και στη συνέχεια χρησιμοποιούν δόλωμα προκαλώντας τους να συμμετάσχουν σε μία μάταιη συζήτηση.

Ανάλογες στρατηγικές αντιμετώπισης του τρολάριατος αναπτύσσουν και οι χρήστες που υφίστανται τρολάρισμα, όπως την αποδοχή και την άμυνα ή την αντεπίθεση και την προσβολή (Harris et al., 1986, σσ. 252-265· Culpeper et al., 2003, σσ. 1562-1565). Τα τρολ, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο στόχος τους αντεπιτίθεται, βασίζονται στη στρατηγική του «doxxing», δηλαδή στην απειλή αποκάλυψης ιδιωτικών πληροφοριών των στόχων ή στη διαρροή πληροφοριών με σκοπό την πρόκληση βλάβης (Hardaker, 2015, σσ. 201-229). Οι Jones και Pittman προτείνουν πέντε στρατηγικές (Goffman, 1969, σσ. 1-10): τον εκφοβισμό, την ικεσία, την ενσωμάτωση, την παραδειγματοποίηση και την αυτοπροβολή (Jones & Pittman, 1982, σσ. 231-262).

Συμπεράσματα

Όπως προαναφέρθηκε, το τρολάρισμα, ως πρακτική, προϋπήρχε του Διαδικτύου. Στη σύγχρονη διαδικτυακή εποχή, η πρακτική της -κακεντρεχούς ή καλοπροαίρετης- φάρσας με σκοπό τον αποσυντονισμό, τόσο στον παγκόσμιο ιστό όσο και στον πραγματικό κόσμο, είναι διαδεδομένη με τον όρο «τρολάρισμα» (trolling). Το τρολάρισμα δεν συναντάται μόνο στις διαδικτυακές συνομιλίες, αλλά και στη «ζωντανή» καθημερινή συνομιλία. Κατά τη διαδικασία του διαδικτυακού, που εδώ μας ενδιαφέρει, τρολάριατος, φαίνεται να υιοθετείται ως πρακτική η συγκρότηση διαδικτυακών ομάδων. Οι διαδικτυακές ομάδες, που συγκροτούνται με κοινό σκοπό τους το τρολάρισμα, αποτελούν ομάδες που συστήνονται σκόπιμα από ανθρώπους, άρα τα σύγχρονα τρολ είναι ενταγμένα σε ένα θεσμοθετημένο πλαίσιο.

Αυτό οδηγεί στο να θεωρείται απαραίτητη η διερεύνηση της σχέσης του Διαδικτύου με τον λαϊκό πολιτισμό. Συνεπώς, η συγκεκριμένη έρευνα γίνεται στη βάση της επιδίωξης να ελεγχθεί και να αποτυπωθεί το πώς η νέα αυτή μορφή επικοινωνίας, του τρολαρίσματος (trolling), κυρίως μέσω του Facebook, διαμορφώνεται με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο από εκείνον της παραδοσιακής προφορικής ή και της, μετέπειτα, γραπτής έκφρασης του ευτράπελου λόγου. Επίσης, παρέχει τη δυνατότητα ελέγχου της διάδοσης και της λειτουργίας του τρολαρίσματος, ως στοιχείου που πιθανόν σχετίζεται με το λαϊκό πολιτισμό, μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και κυρίως του Facebook, ως του πιο διαδεδομένου από αυτά.

Βιβλιογραφία

- Γκασούκα, Μ. & Φουλίδη, Ξ. (2018). *Σύγχρονοι Ορίζοντες των Λαογραφικών. Εννοιολογικό Πλαίσιο, Έρευνα, Φύλο, Διαδίκτυο, Σχολείο*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Κατσαδώρας, Γ. (2013). Η επιστήμη της Λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα. Στο Γ. Κόκκινος και Μ. Μοσκοφόγλου-Χιονίδου (επιμ.), *Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό* (σσ. 99-122). Ταξιδευτής / Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Κατσαδώρας, Γ., Φυντριλή, Ε., & Στυλιανού, Μ. (2016). Λαϊκή λογοτεχνία και κοινωνική δικτύωση: Παροιμίες και ευφυολογήματα στο Facebook και το Twitter. Στο Μ. Γ. Βαρβούνης, Μ. Γ. Σέργης, Δ. Μ. Δαμιανού, Ν. Μαχά-Μπιζούμη & Γ. Γ. Θεοδωρίδου (επιμ.), *Η διαχείριση της Παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και στις τεχνολογίες αιχμής*, (σσ. 475-489). Σταμούλη.
- Κατσαδώρας, Γ., & Νουνανάκη, Α. Λ. (2021). Η εικόνα των Ποντίων στην ψηφιακή Λαογραφία: η περίπτωση των μιμιδίων (memes). Στο Μ. Γ. Βαρβούνης, Ρ. Κακάμπουρα & Μ. Ευσταθιάδου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας Λαϊκή παράδοση του Πόντου: από το παρελθόν στο παρόν, Αρχαίον Πόντου*, 61, 389-432.
- Παππάς, Μ. (1999). *Μέθοδοι σύλληψης πελαγικών ψαριών*. Πτυχιακή εργασία στο Τμήμα Ιχθυοκομίας Αλιείας της Σχολής Τεχνολόγων Γεωπονίας. Τ.Ε.Ι. Μεσολογγίου.
- Παπαδοπούλου, Β. Κ. (2017). *Η ποινική μεταχείριση των ζώων*. Διπλωματική εργασία στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Τμήματος Νομικής, Τομέας Ποινικών και εγκληματολογικών Επιστημών.
- Φουλίδη, Ξ. (2015). *Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές Λαογραφικές Σπουδές: Το Διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Λαϊκού Πολιτισμού*. Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.
- Adler, P. S., & Kwon, S. W. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy of management review*, 27(1), 17-40.
- Akhtar, S., & Morrison, C. M. (2019). The prevalence and impact of online trolling of UK members of parliament. *Computers in Human Behavior*, 99, 322-327.
- Bann, J. (2014). Troll. In: J. A. Weinstock (ed.), *Ashgate Encyclopedia of Literary and Cinematic Monsters*, 544-549. Routledge.
- Bishop, J. (2012). *Tackling Internet abuse in Great Britain: Towards a framework for classifying severities of "flame trolling"*. The 11th International Conference on Security and Management (SAM'12), December, 207-216.
- Bishop, J. (2013). Increasing capital revenue in social networking communities: Building social and economic relationships through avatars and characters. In J. Bishop (ed.), *Social Networking Communities and E-Dating Services*, 44-61. IGI Global.

- Cambria, E., Chandra, P., Sharma, A., & Hussain, A. (2010). Do not feel the trolls. *ISWC, Shanghai*. Ανακτήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 2021 από <https://www.sentic.net/do-not-feel-the-trolls.pdf>
- Coles, B. A., & West, M. (2016). Trolling the trolls: Online forum users constructions of the nature and properties of trolling. *Computers in Human Behavior, 60*, 233-244.
- Culpeper, J., Bousfield, D., & Wichmann, A. (2003). Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics, 35*(10-11), 1545-1579.
- Craker, N., & March, E. (2016). The dark side of Facebook: The Dark Tetrad, negative social potency, and trolling behaviours. *Personality and Individual Differences, 102*, 79-84.
- Davis, S. (2008). With a little help from my online friends: The health benefits of internet community participation. In J. Barlow (ed.), *Interface: The Journal of Education, Community and Values 8* (pp. 126-133). Forest Grove.
- De Seta, G. (2013). Spraying, fishing, looking for trouble: The Chinese Internet, and a critical perspective on the concept of trolling. *The Fibreculture Journal, 22*(2013), 301-318.
- Downing, S. (2009). Attitudinal and behavioral pathways of deviance in online gaming. *Deviant Behavior, 30*(3), 293-320.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of computer-mediated communication, 12*(4), 1143-1168.
- Ferrari, E. (2018). Fake accounts, real activism: Political faking and user-generated satire as activist intervention. *New Media & Society, 20*(6), 2208-2223.
- Flores-Saviaga, C., Keegan, B., & Savage, S. (2018, June). Mobilizing the trump train: Understanding collective action in a political trolling community. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media* (Vol. 12, No. 1).
- Fuller, G., Wilson, J., & McCrea, C. (2013). Troll Theory?: Issue 22: Trolls and the Negative Space of the Internet. *Fibreculture Journal, 22*, 1-15.
- Gabdulhakov, R. (2020). (Con) trolling the Web: Social Media User Arrests, State-Supported Vigilantism and Citizen Counter-Forces in Russia. *Global Crime, 21*(3-4), 283-305.
- Gal, N. (2019). Ironic humor on social media as participatory boundary work. *New Media & Society, 21*(3), 729-749.
- Gillespie, T. (2011). Can an Algorithm Be Wrong? Twitter Trends, the Spectre of Censorship, and our Faith in the Algorithms around US. *Culture Digitally*. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <http://culturedigitally.org/2011/10/can-an-algorithm-be-wrong/>
- Goffman, E. (2016²). The presentation of self in everyday life. In W. Longhofer & D. Winchester (Eds.), *Social Theory Re-Wired: New Connections to Classical and Contemporary Perspectives*, (pp. 482-493). Taylor and Francis Inc.
- Golf-Papez, M., & Veer, E. (2017). Don't feed the trolling: rethinking how online trolling is being defined and combated. *Journal of Marketing Management, 33*(15-16), 1336-1354.
- Hardaker, C. (2010). Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research, 6*(2), 215-242.
- Hardaker, C. (2013). "Uh. . . not to be nitpicky,,,,,but...the past tense of drag is dragged, not drug." *Journal of Language Aggression and Conflict, 1*(1), 58-86.
- Hardaker, C. (2015). "I refuse to respond to this obvious troll": An overview of responses to (perceived) trolling. *Corpora, 10*(2), 201-229. Edinburgh University Press.
- Harris, L. M., Gergen, K. J., & Lannamann, J. W. (1986). Aggression rituals. *Communication Monographs, 53*(3), 252-265.
- Herring, S., Job-Sluder, K., Scheckler, R., & Barab, S. (2002). Searching for safety online: Managing "trolling" in a feminist forum. *Information Society, 18*(5), 371-384.
- Herring, S. C. (2002). Computer-mediated communication on the Internet. *Annual Review of Information Science and Technology, 36*, 109-168.
- Higgin, T. (2013). FCJ-159 /b/lack up: What Trolls Can Teach Us About Race. *The Fibreculture Journal, FCJ-159*, 133-151. [Http://twentytwo.fibreculturejournal.org/fcj-159-black-up-what-trolls-can-](http://twentytwo.fibreculturejournal.org/fcj-159-black-up-what-trolls-can-)

- teach-us-about-race/Jane, E. A. (2015). Flaming? What flaming? The pitfalls and potentials of researching online hostility. *Ethics and Information Technology*, 17(1), 65-87.
- Jones, E. E., & Pitman, T. S. (1982). Toward a General Theory of Strategic Self-Presentation. In J. Suls (ed.), *Psychological Perspectives on the Self*, (pp. 231-262). Lawrence Erlbaum.
- Jussinoja, T. (2018). *Life-Cycle of Internet Trolls*. Master thesis in University of Jyväskylä. Faculty of Information Technology.
- Karla, M. (2013). Gendertrolling: Misogyny Adapts to New Media. *Feminist Studies*, 39(2), 563-570.
- Karppi, T. (2013). FCJ-166 'Change name to No One. Like people's status' Facebook Trolling and Managing Online Personas. *The Fibreculture Journal*, 22(2013), 278-300.
- Kirman, B., Lineham, C., & Lawson, S. (2012). Exploring mischief and mayhem in social computing or: How we learned to stop worrying and love the trolls. *Conference on Human Factors in Computing Systems-Proceedings*, 121-130.
- Krappitz, S. (2013). *Η επέλαση των τρολ* (Μ. Παππά, μετάφρ). Τοποβόρος.
- Lagerlöf, S., Winter, J., & Stevens, S. (1992). *The changeling*. Κνοφ.
- Lang, B. (2017). Jesus among the Philosophers: The Cynic Connection Explored and Affirmed, with a Note on Philo's Jewish-Cynic Philosophy. In A. K. Petersen et al. (eds.), *Religio-Philosophical Discourses in the Mediterranean World*, (pp. 187-218). Brill.
- Leaver, T. (2013). Olympic Trolls: Mainstream Memes and Digital Discord? *Fibreculture Journal*, 1(22), 216-233.
- Lindqvist, J. A. (2012). *Border*. In *Let the Old Dreams Die and Other Stories*, translated by Marlaine Delargy, 1-73. London: Quercus, 2012. Orig. «Gräns». In *Pappersväggar*, 11-73. Stockholm: Ordfront, 2006.
- Mantilla, K. (2015). *Gendertrolling: How misogyny went viral: How misogyny went viral*. ABC-CLIO.
- McCosker, A. (2014). Trolling as provocation: YouTube's agonistic publics. *Convergence*, 20(2), 201-217.
- Megarry, J. (2014). Online incivility or sexual harassment? Conceptualising women's experiences in the digital age. *Women's Studies International Forum*, 47(PA), 46-55.
- Mihaylov, T., & Nakov, P. (2016). *Hunting for troll comments in news community forums*. 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 2: Short Papers), Berlin, Germany, 399-405.
- Milner, R. M. (2013). Hacking the Social: Internet Memes, Identity Antagonism, and the Logic of Lulz. *The Fibreculture Journal*, 22, 62-103.
- Moor, P. J., Heuvelman, A., & Verleur, R. (2010). Flaming on YouTube. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1536-1546.
- Mylonas, Y., & Kompatsiaris, P. (2019). Trolling as transgression: Subversive affirmations against neoliberal austerity National Research University Higher School of Economics, Russia. *International Journal of Cultural Studies*, 24 (1), 34-35.
- Nicol, S. (2012). Cyber-bullying and trolling. *Youth Studies Australia*, 31(4), 3-4, 127-135.
- Øvredal, A. (Director). (2010). *Troll-Hunter (Trolljegeren)*. [Film]. Norway: Filmkameratene A/S.
- Phillips, W. (2011). LOLing at tragedy: Facebook trolls, memorial pages and resistance to grief online. *First Monday*. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/download/3168/3115>
- Phillips, W. (2015). *This is why we can't have nice things: Mapping the relationship between online trolling and mainstream culture*, 18-20. Mit Press.
- Puig Abril, E. (2016). Unmasking Trolls: Political Discussion on Twitter During the Parliamentary Elections in Catalonia. *Trípodos. Facultat de Comunicació i Relacions Internacionals Blanquerna*, 39, 53-69.
- Rubin, J. D. (2016). *Gendertrolling: How Misogyny Went Viral*. Karla Mantilla. Santa Barbara, Praeger Press, 2015, 266–267.

- Sanfilippo, M. R., Yang, S., & Fichman, P. (2017). Managing online trolling: From deviant to social and political trolls. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences, 2017-January*. 1802-1811.
- Shachaf, P., & Hara, N. (2010). Beyond vandalism: Wikipedia trolls. *Journal of Information Science, 36*(3), 357-370.
- Shaw, F. (2013). Still 'Searching for Safety Online': collective strategies and discursive resistance to trolling and harassment in a feminist network. *The Fibreculture Journal, 22*. 93-108.
- Shepherd, T., Harvey, A., Jordan, T., Srauy, S., & Miltner, K. (2015). Histories of Hating. *Social Media and Society, 1*(2), 1-10.
- Sinisalo, J. (2000). *Not Before Sundown*. translated by Herbert Lomas. London: Peter Owen, 2003. Orig. Ennenpäivänlaskuaeivoi. Helsinki: Tammi Publishers, 2000.
- Sombatpoonsiri, J. (2018). Manipulating civic space: Cyber trolling in Thailand and the Philippines. *GIGA Focus Asien, 3*, 1-12.
- Suhay, E. (2013). The polarizing effect of incivility in the political blog commentsphere. *American University School of Public Affairs Research Paper, 2014-0011*.
- Suler, J. (2004). «The online disinhibition effect». *Cyberpsychology & Behavior, 7*(3), 321-326.
- Sun, H., & Fichman, P. (2018). Chinese collective trolling. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology, 55*(1), 478-485.
- Synnott, J., Coulias, A., & Ioannou, M. (2017). Online trolling: The case of Madeleine McCann. *Computers in Human Behavior, 71*, 70-78.
- Tolkien, J.R.R. (1938). *The Hobbit or There and Back Again*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Whitty, M. T. (2005). The realness of cybercheating: Men's and women's representations of unfaithful Internet relationships. *Social science computer review, 23*(1), 57-67.
- Wiggins, B. E., & Bowers, G. B. (2015). Memes as genre: A structurational analysis of the memescape. *New Media and Society, 17*(11), 1-21.
- Yang, S., Chen, P. Y., Shih, P. C., Bardzell, J., & Bardzell, S. (2017). Cross-strait frenemies: Chinese netizens vpn in to Facebook taiwan. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 1*(CSCW), 1-22.
- Zelenkauskaite, A., & Niezgodna, B. (2017). "Stop Kremlin trolls": Ideological trolling as calling out, rebuttal, and reactions on online news portal commenting. *First Monday, 22*(5).

Λεξικά

- Oxford Learners Dictionaries. (n.d.). Troll. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/troll_1?q=troll
- Urban Dictionary. (n.d.). Troll. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2021 από <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Troll>.